

ИКОНОМИЧЕСКИЯТ РАСТЕЖ И КОНЮНКТУРНИЯТ ЦИКЪЛ В КЕЙНСИАНСКИТЕ МОДЕЛИ

Кейнсианските и неокласическите концепции и модели изграждат фундамента на представите за икономическия растеж. На тази основа се разработват двата базови, най-често прилагани и алтернативни методологични подхода за анализ на основните характеристики и движещите сили на растежа – съответно мултипликаторно-акселераторния механизъм и производствената функция. В теоретичен план и в резултат от емпиричното приложение на моделните конструкции се установява, че те притежават висока адаптивност, определени възможности за изследване на всяка траектория на растежа – трайно възходяща и гладка, както и вълнообразна или циклична. На тази основа кейнсианските, неокласическите и по-новите ендеогенни модели на растежа могат да се интерпретират при определени предположения или да се разгръщат и като модели на конюнктурния цикъл.

Тук вниманието е съсредоточено върху главните направления на алтернативната приложимост на кейнсианската методология за анализ на растежа, от която могат да се изведат възможности за изследване на някои основни признаци на неустойчивостта и на конюнктурната цикличност в динамиката на БВП.

JEL: E12; O40

През последните години развитието на кейнсианското направление в теорията на растежа стана обект на възобновен интерес. По-специално се активизираха разискванията върху кейнсианските принципи на фискалната политика и нейната ефективност в съвременните условия. Те бяха поставени във фокуса на вниманието на анализатори и политици във връзка с дискусиите за адекватните и действени мерки за извеждане на икономиките от кризата, започнала през 2007-2008 г.¹

В отговор на този интерес възниква необходимост от прилагане на по-специфичен и диференциран подход към процеса на непрекъснатото усъвършенстване и интерпретиране на теоретичните модели на растежа, построени според кейнсианските принципи и методология. От една страна, моделите се усложняват, като обхващат по-широк кръг от икономически процеси и променливи, привеждат се в съответствие със специфичните проявления, динамични характеристики, взаимовръзки и модифицирана роля на детерминиращите фактори на растежа в съвременността. От друга страна, те придобиват все по-ясно изразен интегрален характер, презумират възможности за анализ не само на процеса на икономическия растеж, но и на конюнктурния цикъл.

¹ Този интерес намира израз в множество публикации, например *Hayes, M. G. The Economics of Keynes: A new guide to the General Theory*, 2008; *Krugman, P. There's something about macro*, 2008; *Skidelsky, R. Keynes: The Return of the Master*, 2009 и т.н.

Изисквания за стабилност и конюнктурни колебания на растежа

Кейнсианските модели поставят главен акцент върху факторите на растежа, свързани със съвкупното търсене - открояват значението на цялата съвкупност и на отделните елементи на съвкупните разходи. Те се подразделят на автономни и индуцирани според критерия за липсата или наличието на зависимост от текущото равнище и изменение на БВП. Тези две групи съвкупни разходи имат специфичен потенциал за регулиране със средствата на макроикономическата политика, а с това и за въздействие върху растежа. Изследвани в динамичните им проявления, те позволяват да се разкрият основните разходни източници на нарастването на БВП.

За постигането на равновесен икономически растеж съществена роля се отдава на размера и динамиката на автономните съвкупни разходи, сред които предимно на инвестициите в частния и в държавния сектор на икономиката. Те могат да се направляват (съответно косвено или пряко) чрез инструментите на дискреционната фискална политика, с което да се съдейства за преодоляване на частично възникнала диспропорционалност, за балансиране и ускоряване на растежа. Фактичката динамика на растежа обаче е отражение на ефекта върху прираста на БВП от изменението на всички елементи на съвкупните разходи. Този ефект е многократен и умножаващ (мултиплициращ) и може да бъде както стимулиращ, така и ограничаващ.

В кейнсианската методология могат да се разкрият няколко по-конкретни направления на възможности за анализ на различните форми на макроикономическата динамика, за систематизиране на предпоставките за стимулиране и ускоряване или за потискане и ограничаване на растежа.

Първо, като правило кейнсианските концепции препоръчват анализ и въздействие върху параметрите на растежа в краткосрочен или средносрочен период. Периодът се приема като достатъчен и оптимален, същевременно и като необходим етап, опосредстващ компонент на дългосрочните изследвания. Умерената му продължителност позволява да се извърши по-прецизен анализ на текущото състояние на икономиката и е основа за по-точен избор на подходящите направления на икономическата политика. Наред с това в по-кратките периоди могат да се идентифицират главните области на поява и разпространение на експанзионаращи или на рецесионни тенденции. Огнища на напрежение и симптоми на предстоящо влошаване на условията на растежа се открояват по-ясно в случаи на краткосрочна разнородна динамика на елементите на съвкупните разходи или неравномерни темпове на икономически растеж. От нарушаването на определени съотношения между тези елементи могат да се очертаят също дълбочината и обхватът на съответните импулси на икономическия подем или спад.

Така повечето решения на основните системи от уравнения в моделите в стеснен времеви диапазон задават определени условия за равновесен

икономически растеж, но същевременно позволяват да се разкрият и общите контури на отклоненията от тренда.

Второ, кейнсианските методи и модели на растежа съдържат сравнително малко *условни предположения*, хипотетично построени изисквания за поддържане на постоянни компоненти. Те се застъпват като изходно стъпало на анализа и са ориентирани например към индивидуални психологически особености в поведението на икономическите субекти (главно като потребители и вносители на стоки) или предварително планирани величини на някои елементи на съвкупните разходи (като автономните инвестиции). Впоследствие тези изисквания отпадат, предприема се по-реалистичното изразяване на зависимостта на растежа от тяхното изменение. Така кейнсианските модели обхващат цялото многообразие от условия и имат определена актуалност, защото през последните години ролята на субективните предпоставки нараства и те все повече участват в стабилизирането или неустойчивостта на процеса на растежа.

Трето, в основата на редица кейнсиански модели е поставен проблемът за определяне на *оптималния темп* на растежа. Този темп се асоциира със съотношението между дадена планирана (желана) и реализираната (фактическа) норма на нарастване на БВП.

Съсредоточаването на анализа върху подобен проблем означава косвено признаване на нестабилността на макроикономическата динамика и предполага търсене на пътища за връщане на икономиката към състоянието на равновесие. За целта се изработва специфичен механизъм за възстановяване на баланса и необходимите пропорции, който е съобразен с подбрани критерии за оптималност на растежа. Този механизъм е свързан с основополагащите кейнсиански принципи на *мултипликатора и акселератора*.

Фактическият темп на икономически растеж може да стане по-висок и да достигне желаното равнище, като се стимулират автономните съвкупни разходи. В резултат от поощряване и еднократно увеличаване на автономните съвкупни разходи (ΔE_a) се създават предпоставки за постигане на реален прираст на БВП (Y). Така се установява позитивен мултипликатор, тъй като при удовлетворяване на основното уравнение на крайните прирасти $\Delta Y_t = M \cdot \Delta A E_{a_t}$ допълнителното увеличение на БВП превишава като правило размера на реализираното нарастване на съвкупните разходи в даден период. Степента на ускоряване на растежа, на умножаване на ефекта от увеличените разходи е в зависимост от величината на мултипликатора (M). Тя се определя от индивидуалните психологически особености в поведението на икономическите субекти като потребители и вносители, от пределните склонности към потребление (MPC) и към внос ($MPImp$), защото в отворена икономика коефициентът на мултипликатора е

$$M = \frac{1}{1 - MPC + MPImp}$$

При постоянни пределни склонности MPC и $MPImp$

се създават предпоставки за последователно реализиране на равномерни

прирасти на БВП, при равни други условия. Благоприятно въздействие за ускоряване на растежа могат да оказват повишаването на склонността на домакинствата към потребление и ограничаването на склонността на фирмите към внос на стоки, суровини и материали.

При прехода от статичен (едногодишен) към динамичен анализ принципът на мултипликация се допълва от принципа на акселерация. Нарасналото съвкупно производство в текущия период активизира инвестиционната дейност на фирмите, т.е. предизвиква допълнителни, *индуцирани* инвестиции (I_t) в следващия период. Следователно ще се осъществи ускоряване, акселериране на инвестициите в частния сектор на икономиката или $\Delta I_{t+1} = A \cdot \Delta Y_t$. Колкото по-голям е коефициентът на акселерация A , толкова по-висок и траен икономически растеж може да се постига. A това зависи от степента на чувствителност, на реакция на фирмите към макроикономическата динамика.

Трябва да се има предвид обаче, че принципите на мултипликация и акселерация проявяват широки възможности - способност за действие при различни конкретни условия, вкл. при наличие на неоползотворени производствени ресурси или в случаи на отрицателен икономически растеж. Редица емпирични анализи доказват, че мултипликаторът и акселераторът действат както при права, така и при обратна посока в изменението на променливите. Така не е изключено да се установи негативен мултипликатор, когато свиването на отделни или на всички елементи на автономните съвкупни разходи в определена степен индуцира превишаващо го намаляване на обема на БВП, забавяне на растежа или конюнктурен спад в икономиката.

Четвърто, като традиционен и безспорен източник на икономическия растеж в кейнсианските модели се подчертава увеличаването на *инвестициите*. Действително и по-съществено импулсиране на растежа се постига, когато чрез тях се разширяват наличните производствени мощности, осигурява се и се въвежда в действие допълнително, модернизирано, по-високопроизводително оборудване.

Ефектите от инвестициите обаче не са еднозначни, като са диференцирани според продължителността на периода. На фирмено и на макроравнище те поглъщат огромни финансови ресурси и отначало могат да потиснат растежа, особено при забавени етапи на изобретяване или внедряване в производството, както и при преобладаващ внос на нова техника. Активизиращата и ускоряващата им роля се проявява след достигане на по-висока степен на усвояване на капацитета на въведеното в действие ново оборудване, в перспектива. Наред с това липсват пречки от обективно и субективно естество тази взаимовръзка да се прояви в противоположно направление. Редуцирането на инвестиционния процес обуславя спад в БВП независимо от причините и факторите, които са го предизвикали. Аналогичен ограничаващ ефект върху растежа оказват и процесите на забавено обновяване на функциониращия капитал или на по-масово извеждане от употреба

на физически или морално остарели производствени мощности, което не се компенсира от достатъчен ръст на новите инвестиции. Обикновено такива процеси съпътстват значително реструктуриране на икономиката, каквото се извършва в България през последните вече над двадесет години.

Моделната конструкция от кейнсиански тип е съобразена предимно със стойностния обем на инвестициите и е почти изцяло абстрахирана от качествените характеристики и степента на използване на техниката. Най-обща представа за техническото равнище и степента на натоваване на действащите и нововъвежданите машини и съоръжения може да се изгради по косвен път - на основата на величината на инвестиционния мултипликатор, постигнатото конкретно съотношение между прираста на brutния продукт и прираста в разходите за инвестиции (когато $\Delta Y_t = M \cdot \Delta I_{a_t}$ при равни други условия). Поради това кейнсианските модели не са в състояние да обхванат цялостно, да отчетат и да измерят всички направления на техническата и технологичната предпоставеност на растежа от интензивен тип в съвременността. Същевременно обаче тази методика е приложима не само при идентична, но и при различна ефективност на вложенията и разнородна динамика на БВП.

Пето, в кейнсианската методология особено значение има отношението на домакинствата към *разпределянето на разполагаемия доход* и на неговия прираст между потребление и спестяване. То е индивидуално и психологически предпоставено, като показва подчертана инфлационна и циклична чувствителност.

Потреблението е най-големият компонент в разходната структура на БВП и затова измененията му имат значително отражение върху равнището и динамиката на БВП. То реагира предимно на промените в реалните доходи на домакинствата и в съответствие с тях може както да импулсира, така и да ограничава растежа. Наред с количествените параметри не по-малко значение има структурата на потребителските разходи, предпочитанията на домакинствата към покупка на определени групи стоки, което се пренебрегва в кейнсианските анализи. За сметка на това те отдават значима роля на психологическите фактори, поставяни в основата на разпределянето на разполагаемите доходи между потребление и спестяване. Предполага се, че изведената на тази основа пределна склонност към потребление (и към спестяване) може да остане постоянна в краткосрочен период, при определено сравнително ниско равнище и умерени темпове на нарастване на потребителския доход (и на БВП). Това обаче по-скоро дестимулира икономическия растеж в перспектива поради отсъствието на по-съществени ръстове на покупките на стоки за потребление, на съвкупното търсене, а оттук и на съвкупното предлагане. Относителният дял на неизразходваните и спестените парични суми на домакинствата трудно може да бъде предварително фиксиран, може да има резултативен характер, под влияние е на множество

фактори, вкл. на промените в лихвения процент (в частност по депозитите). Регулирането на неговото равнище насочва потоците на спестяванията, а с това и на разходите за потребление, но тяхната оптимална норма е диференцирана за домакинствата (като депозанти), за фирмите-инвеститори (главно като кредитополучатели) и за икономиката. Същевременно при равни други условия повишаването на пределната склонност към спестяване и на общата сума на спестяванията означава свиване на потребителските разходи и на съвкупното търсене, а трансформирането на депозитите в кредити за инвестиционни вложения зависи от множество други фактори и е несигурно.

Ето защо двата взаимнообратими процеса в поведението на домакинствата (потребление и спестяване) могат да благоприятстват или да влошават общите условия за растеж в икономиката. Когато растежът е отрицателен, обикновено реалните доходи намаляват, спестяванията и потреблението се свиват и предизвикват допълнителни смущения в производството и в инвестиционния процес. Кейнсианските модели отчитат тези процеси и тяхното влияние върху растежа, като са приложими както при постоянни, така и при различни (изменящи се) пределни склонности към потребление и към спестяване.

По такъв начин в кейнсианския анализ е заложена симбиозата между равновесен, непрекъснато възходящ и неустойчив икономически растеж. Тя намира израз в прерастването на създадената първоначално от Дж. М. Кейнс теория за растежа в *теория за "търговския цикъл"*, като в основата на цикличното движение на съвкупния доход се поставят именно колебанията в пределната склонност към потребление и в пределната ефективност на капитала.²

Шесто, възможно е в съвременността отделни елементи на съвкупните разходи да имат по-интензивна динамика, да показват колебания нагоре или надолу в по-чести интервали и с по-съществени амплитуди, а също и специфична факторна обусловеност.

Размерът на държавните разходи се определя като правило в рамките на фискалните мерки и всеки утвърден държавен бюджет. Той се привежда в съответствие с конкретното състояние на икономиката и параметрите на съвкупното търсене. Тези разходи могат да останат относително постоянни или да варират в известна степен според необходимостта от стимулиране или ограничаване на макроикономическата активност в рамките на съответната бюджетна година.

По отношение на детерминантите и динамиката на инвестиционните разходи в частния сектор се установява действие на съвкупност от други специфични фактори. Те могат да реагират по-чувствително на тенденциите в макроикономиката, на промените в лихвените проценти по кредитите, на вътрешнополитическите фактори, на изненадващи сринове на вътрешните

² Вж. Кейнс, Дж. М. *Обща теория на заетостта, лихвата и парите*. С., 1993, с. 357-358.

или на международните стокови, финансови и ресурсни пазари, на очакванията на потребителите и бизнеса. Подобряването на тези фактори би могло да повиши инвестиционната активност и да благоприятства растежа, но пък влошаването им може да доведе до въздържане, непланирано намаляване или временен отказ от допълнителни инвестиции. Нестабилна икономическа и политическа обстановка или сътресения на външните пазари оказват по-осезателно свиващо въздействие върху икономики с по-малки мащаби, висока степен на отвореност и външнотърговски дефицит, по-голяма потребителска ориентация на производството, преобладаващ дял на микропредприятията и на малките фирми (както в България). При разместване в ролята на детерминиращите ги фактори могат да се установят големи отклонения в обема на инвестициите, които да индуцират забавяне на растежа в краткосрочен или дори в средносрочен период.

Съществен обрат настъпва в потребителските решения и разходите на домакинствата. Той е свързан с промени, от една страна, в структурата на потреблението, а от друга, във формите на спестяванията.

Една относително постоянна част от разполагаемите средства се заделя и изразходва за покупка на стоки, поддържащи живота на хората – основни хранителни и нехранителни продукти. През последните години се наблюдава сравнително бързо пренастройване на другата част от разходите към закупуване на по-дълготрайни стоки и предлагани на пазара нови видове продукти. Някои от тях могат да се ползват едновременно с потребителска и производствена цел (например компютърната техника), да имат характер на вложение (като покупката на допълнителни жилища и имоти) и да са с относително високи цени. Като правило растящото им търсене създава благоприятни предпоставки за отчитане на по-значими прирасти на БВП в случаите, когато тези продукти са местно производство. Когато обаче те се осигуряват от внос, е възможно да се получат негативни отражения върху растежа. Те са следствие от увеличаването на стойността на вноса и на пределната склонност към внос $MPImp$, които оказват съответно пряко и косвено ограничаващо влияние върху БВП и растежа. Не е без значение и наблюдаваното успоредно с това дестимулиране и намаляване на националното производство на традиционни стоки, чието търсене става по-малко.

По отношение на спестяванията се формира ясно изразена тенденция към разнообразяване на формите и вложенията. Една част от свободните средства на домакинствата формира традиционно банкови депозити, а друга се пренасочва все по-често и в нарастващи размери към алтернативни форми – например акционерни участия във фирми. От една страна, това удовлетворява стремежа на хората към реализиране на допълнителни доходи, като същевременно облекчава и осигурява допълнително финансиране, необходимо за разширяване на производствената и инвестиционната дейност на фирмите. От друга страна обаче, по-слабите финансови резултати или случаите на фалити на фирми в условия на криза засягат по-широки групи от хора, рефлексират по-осезателно

върху наличните им средства, доходите и потребителското търсене и затрудняват преодоляването на икономическия спад.

Като резултат се установяват по-чести отклонения в обема на тези съвкупни разходи, които имат отправно значение за растежа на икономиката. Адаптивният механизъм на кейнсианските модели е съобразен с фиксирани обеми на някои съвкупни разходи и рационално поведение на икономическите субекти, но при модифицираната им факторна предпоставеност могат да се появят временни или по-трайни деформации, да се разгърнат поредица от неколкократно възходящи или низходящи темпове на растежа.

Седмо, отклоненията от равномерното нарастване на БВП не се отричат в доразвитието на кейнсианските модели след 50-те и 60-те години на миналия век, като образуват разностранно интерпретиран резултат.

Под влияние на полагането на растежа в основата на крайните макроикономически цели и назряващия конфликт в световен мащаб между темпа на нарастване на производството, от една страна, и наличната съвкупност от природни ресурси и околната среда, от друга, се налага постепенно преосмисляне на необходимите темпове на растежа. От желаното текущо състояние се пристъпва към обосноваване на *оптималната траектория на растежа* от текущи и перспективни, национални и глобални позиции. Достига се до извода, че в реалността процесът на растежа протича около оптимума, като се колебае и показва отклонения от него понякога с по-съществени амплитуди. На временните спадове в брутния продукт започва да се отдава известна изчистваща и съживяваща роля по отношение на бъдещата икономическа активност и предстоящите темпове на растежа.

Изведената в модела на Р. Харод *конюнктурна нестабилност* на растежа се опира на обективните ограничения и субективно определяното нетрайно, но периодично повтарящо се увеличаване и намаляване на обема на БВП спрямо оптималния темп на растежа.³ Тя се генерира предимно от вътрешноприсъщия интерес на предприемачите към по-висока печалба, който се удовлетворява при непрекъснато активизиране на инвестиционния процес, встъпващ и в ролята на движеща сила на общия икономически подем. Ответната реакция на пазара към тези процеси обаче е благоприятна само до определен предел, отвъд който в икономиката се задействат реверсиращи сили. Индуцираните промени в лихвените проценти и темпа на инфлацията, както и обективно зададеното несъответствие между скоростта на извършване на вложенията и техническия напредък обуславят възникване на напрежение на пазара, понижаване на възвръщаемостта от капитала и нов спад в икономическата активност. С удължаване на периода на анализа и превръщането му от краткосрочен в дългосрочен деформирането на линията

³ Harrod, R. F. An Essay in Dynamic Theory. - Economic Journal, 49, 1939; Harrod, R. F. Towards a Dynamic Economics. London, 1954; Harrod, R. F. Second Essay in Dynamic Theory. - Economic Journal, 70, 1960.

на растежа се изразява в нейните последователни издигания нагоре и спускания надолу и не се преодолява. Под натиска на естествените ограничители, субективните предпочитания и тяхната сложна взаимнообвързаност колебанията се налагат като перманентна черта на икономическия растеж.

Осмо, представянето в по-развитите кейнсиански модели на размера на инвестициите в зависимост от множество различни фактори, сред които са и величината на БВП и макроикономическата динамика, не разрешава, а още повече задълбочава проблемите на неравновесния икономически растеж.

Създаденият *акселераторен механизъм* разкрива, от една страна, провокираното от текущото нарастване на БВП ускоряване на инвестиционния процес в следващия период. От друга страна обаче, спадът в икономиката мотивира отначало известен период на изчакване и задържане, а впоследствие предизвиква намаляване на капиталовите вложения.⁴ Рецесивните въздействия върху инвестициите стават по-продължителни и осезателни, когато те показват по-голяма чувствителност към макроикономическата нестабилност, към съпровождащото я свиване на реалните доходи и на потребителското търсене. Смушанията на стоковия пазар се пренасят и отразяват върху паричния и факторните пазари, възниква тенденция към намаляване и на автономните инвестиции. Ето защо комбинираният мултипликаторно-акселераторен механизъм, разработен в по-усъвършенстваните кейнсиански модели, показва, че времевият ред на БВП е монотонен в изолирани случаи и по-често не е гладък. Този извод е едно от основните следствия от решението на модела на П. Самуелсън и изведеното в него условие за равновесен икономически растеж, в което участват пределната склонност към потребление, индуцираните инвестиции и коефициентът на акселерация.⁵

По-нататъшното усъвършенстване на кейнсианските модели на растежа се свързва с разработения от Дж. Хикс "супермултипликатор", чрез който се очертават пределите на вероятните *отклонения от равновесната линия на растежа*.⁶ Като горна граница на колебанията на БВП се представят автономните инвестиции, а като долна - индуцираните. Когато растежът е отрицателен в няколко поредни години, е възможно инвестициите да спаднат до равнището на минималните вътрешнофирмени източници, свеждащи се до размера на амортизационните отчисления (т.е. до нулеви чисти инвестиции). Това възпрепятства разрастването на мащабите на производството и реализирането на икономически растеж. В периоди на по-трайна експанзия в

⁴ Динамичните характеристики и принципът на акселератора се нареждат сред главните приноси в доразработения от Е. Домар кейнсиански модел на растежа (вж. например *Domar, E. D. Capital Expansion, Rate of Growth and Employment*. – *Econometrica*, 14, 1946; *Domar, E. D. Essays in the Theory of Economic Growth*. New York, 1957).

⁵ *Samuelson, P. A. A Synthesis of the Principle of Acceleration and the Multiplier*. – *Journal of Political Economy*, 1939.

⁶ *Hicks, J. R. A Contribution to the Theory of the Trade Cycle*. Oxford, 1950.

икономиката инвестиционните разходи и съвкупното търсене нарастват и се приближават до максималното натоварване на производствените мощности и ресурсите, без да го надхвърлят. От кръга на възможните състояния и траектории на растежа се изключват свързателните или “прегрятата” конюнктура предвид нерационалността им и негативните последици за растежа в бъдеще. Оттук се установява, че равновесната линия на растежа е междинно разположена, т.е. съответства на необходимия среден темп на нарастване на БВП. Така поради непрекъснатото вариране на условията на растежа колебанията около тази средна линия стават напълно реалистични.

Посочените кейнсиански принципи и детерминанти на растежа намират потвърждение и в българската икономика през последните години. През периода 1998-2008 г. инвестициите на българските фирми нарастват и допринасят до голяма степен за постигания висок и траен икономически растеж. Тези инвестиции са индуцирани, последователно позитивно акселерирани – увеличаването им е под влияние на подобрената макроикономическа среда и относителното стабилизиране на растежа в страната. Степента на акселерация е висока, след като при отчитани средногодишни темпове на икономически растеж от 5-6%, разходите за инвестиции нарастват у нас средно с над 20% годишно.

Първите признаци на кризата не се отразиха съществено върху показателите за 2008 г., когато в почти всички икономически сектори и отрасли и по основните разходни елементи на БВП е отчетено увеличение. Но докато през 2008 г. инвестициите все още са с 20.4% повече в сравнение с предходната година, то за следващата 2009 г. те отбелязват значителен спад от над 35%.⁷ Така индуцираните инвестиции реагираха у нас с лаг от около една година и дадоха своя принос в отрицателния икономически растеж за 2009 г.⁸ Тази тенденция на негативно акселериране се запази и през 2010 г. като проекция на отложените ефекти, свиването на потребителското търсене, чувствително намалялото средно натоварване на мощностите във водещите отрасли (в промишлеността например то намалява с около 10 процентни пункта и от 74.5% за 2008 г. спада до 64.8% в края на 2009 г.).

Обратът в динамиката на инвестициите ще изисква по-решителни действия и намеса на правителството – разширяване на обхвата на държавните разходи с инвестиционен характер и косвено стимулиране на вложенията в частния сектор на българската икономика. При това трябва да се има предвид, че предизвиканите по такъв начин мултипликационни въздействия ще са по-слаби в сравнение с изразеното силно акселериране на инвестициите. С оглед на постигнатото в годините след началото на прехода почти цялостно обновяване на производственото оборудване на българските фир-

⁷ По отчетени или прогнозни данни на НСИ от Статистически справочник, 2009 и www.nsi.bg.

⁸ По предварителните данни на НСИ през първите три тримесечия на 2009 г. БВП у нас спада съответно с 3.5, 4.9 и 5.4% (вж. www.nsi.bg).

ми, изгубената инерция на позитивното и задействаното негативно акселерирание може да се очаква, че извеждането на икономиката ни от кризата ще е забавено, при по-ограничена роля на инвестициите.

Девето, други кейнсиански модели задълбочават и разширяват анализа, като се насочват към разглеждане на зависимостта между *създаването и разпределянето* на съвкупния доход (БВП). В тях инвестициите се съобразяват с размера и изменението на печалбата на фирмите като допълнително въведена в моделите детерминанта, както и с различното отношение на потребителите към изразходване на дохода им, получаван от трудова или предприемаческа дейност заради диференциациите във величината му.

За преодоляване на първоначалните ограничения и на проявилите се "слаби" места на кейнсианските модели на растежа принципът на акселерация започва да се комбинира и с механизма на цените, което е присъща черта на моделната конструкция на Н. Калдор.⁹

Новите аспекти на усъвършенстване на кейнсианските модели се насочват към *измененията в структурата* на капиталовите вложения и структурата на икономиката и тяхното отражение върху растежа. С тези връзки се поставя началото на разработване на многосекторни модели от кейнсиански тип, какъвто е този на Р. Стоун.¹⁰

Колкото повече се разширява обхватът на процесите и проблемите, включвани в разработваните модели, толкова по-малко остават изводите от тях в полза на дългосрочната стабилност и се увеличават аргументите за конюнктурната неустойчивост на растежа.

Десето, за да се ускорят темповете на растежа и да се избягнат или притъпят колебанията - източник на конюнктурната нестабилност, в кейнсианските модели се препоръчва въздействие върху съвкупното търсене чрез подходящо насочена икономическа политика.

В кейнсианските концепции се разработват и застъпват принципите и механизмите на фискалната политика. Резултатите от нейното прилагане се отчитат в моделните конструкции косвено - чрез вторичните ефекти върху всички елементи на съвкупните разходи, и пряко - чрез променливата величина на разходите в държавния сектор, които се направляват съобразно текущата икономическа ситуация и достигнатата фаза на конюнктурния цикъл. Размерът и динамиката на държавните разходи са съобразени с необходимостта от стимулиране или ограничаване на макроикономическата активност, с наличните финансови средства, както и със структурата на съвкупните разходи и отрасловата структура на икономиката. В условията на съвременното пазарно стопанство структурните промени могат да протичат по-интензивно, относителният дял на отраслите в създавания БВП се променя в полза

⁹ Kaldor, N. A Model of Economic Growth. - Economic Journal, 67, 1957; Kaldor, N., J. A. Mirrless. A New Model of Economic Growth. - Review of Economic Studies, 29, 1962.

¹⁰ Stone, R. Mathematical Models of the Economy and other Essays. London, 1970.

на високотехнологичните производства и сферата на услугите, вкл. Финансовата сфера. В подобна нова и по-динамична среда косвените фискални въздействия понякога не са в състояние да компенсират своевременно и да преобърнат негативните тенденции, поради което неравномерността на растежа се запазва или задълбочава за определен период.

В страни или периоди, характеризиращи се с по-значителни реструктурирания и размествания във формата на собственост и относителните дялове на отраслите, лагът на ефектите от макроикономическата политика може да се забави и удължи, а належащите правителствени въздействия невинаги са в предвидените кейнсиански насоки. На мястото или наред с фискално-политическите влияния е възможно с предимство да се провеждат други политики за индиректно регулиране на икономиката. Предполага се, че ефектите от тях ще бъдат по-бързи и по-големи, но във всички подобни случаи те се получават след известен период на адаптация, а не веднага. Макар кейнсианското стимулиране на съвкупното търсене да изисква осигуряване на възможности за по-висока заетост и по-големи доходи (отначало в държавния, а впоследствие и в частния сектор), причини със специфичен генезис и характер могат да наложат временно съкращаване на държавни разходи в условията на недостатъчно търсене. В резултат изглаждането на цикъла може да се отложи във времето и растежът да остане неустойчив за неопределен период.

Подобни сложни процеси са присъщи на българската икономика през последните двадесетина години. Замяната на държавния с частен сектор, предпоставена от радикалните политически и икономически трансформации, се отрази върху скоростта и характера на растежа и направленията на провежданата икономическа политика през 90-те години. Логично следствие от реформите беше свиването на държавните разходи и разширяването на системата от данъци, въпреки че фирмите изпитваха затруднения и финансовите и производствените им резултати се влошаваха. Това наложи съсредоточаване на усилията към регулиране на икономиката чрез инструментите на други видове политика извън фискалната.

Отчетените различни темпове на растежа в България през периода 1990-1998 г. и тяхното вълнообразно изменение показват, че последователно провежданите фискални рестрикции имат осезателна сила и често "изтласкват" в повече от необходимото предвижданите позитивни ефекти от паричната политика. Макар до средата на 1997 г. вкл. контролът върху финансовата система да е съпроводен от многократни промени в оперативните парично-политически параметри, пазарът реагира предимно на бюджетните и данъчните лостове и остава подчертано нестабилен. След 1998 г. се проявиха признаци на стабилизиране - като последица от понижаващата се интензивност на процесите на приватизация и реструктуриране на икономиката, както и от повишената финансова дисциплина като резултат от спазването на изискванията на валутния борд. Подобряващите се условия за растежа се

превърнаха постепенно в по-дълготрайни (в продължение на почти десет години в страната се постигна растеж с положителен темп), при което се откриха възможности за “разхлабване” на данъчните мерки, намаляване на данъчната тежест и повече инвестиционни вложения в държавния и частния сектор. Кризата от последните години инспирира необходимост от осъществяване на комплекс от икономически политики поради ограничените държавни финансови ресурси и блокираната пасивна парична политика.

Цикличните симптоми, откриващи се в методиката на съставяне, решенията и заключенията на по-известните кейнсиански модели, извеждат на преден план тяхната актуална приложимост към неустойчива динамика на БВП и ги превръщат в изходно стъпало на аналогично построени модели на конюнктурния цикъл.

Кейнсиански модели на растежа и конюнктурния цикъл

Своеобразните “пробиви” на кейнсианските модели на растежа в разгледаните направления встъпват в известно противоречие с необходимостта от възходяща траектория на изменението на БВП във времето и намират специфично научно-теоретично отражение. На съвременния етап базовите кейнсиански методи на икономически анализ се прилагат все повече за разработване на проблемите на конюнктурния цикъл, некейнсианските модели се преориентират и се превръщат преобладаващо в *циклични модели*. Те се развиват в съответствие с новите проявления на растежа и модифицираната роля на неговите основни и допълнителни фактори, разгръщат се постепенно от формата на екзогенни в ендеогенни модели на цикъла. За разлика от тях неокласическите модели, които са по-дългосрочни, включват по-стриктни и постепенно изпълними в реалността изисквания, обхващат все по-голям брой променливи, свързани с факторите на съвкупното предлагане (производство), затвърждават водещото си място и прерастват в новата ендеогенна теория за растежа.¹¹

Трябва да се отбележи, че тази тенденция се заражда още с конструирането на първите по-комплексни кейнсиански концепции и модели на растежа. Почти до края на 50-те и началото на 60-те години на XX век някои от най-видните представители на това научно направление създават отначало модели на растежа, а по-късно доразвиват идеите си в циклични модели, или обратно. След основополагащия модел на Дж. М. Кейнс в два алтернативни

¹¹ Развитието на кейнсианската теория е обект на множество анализи, вкл. и по отношение на допирните точки и сходства с новата ендеогенна теория (вж. например *Palley, Th. Growth Theory in a Keynesian Mode: Some Keynesian Foundations for the new Endogenous Growth Theory*. - *Journal of Post Keynesian Economics*, 1996, Vol. 19, N 1; *Akerloff, G. The Missing Motivation in Macroeconomics*. - *The American Economic Review*, March 2007 и др.).

варианта се съставят моделите на П. Самуелсън, А. Филипс, Дж. Хикс и Р. Харод, които по същество са екзогенни, докато сред ендегенните особено значение има моделът на Н. Калдор. Заключениета за преимуществената нестабилност на растежа се открояват в анализа на основните равенства и критерии, изведени в “дуалистичните” модели, след постепенно усложняване и преобразуване на кейнсианските зависимости.

Като оптимизиращ критерий на растежа в модела на П. Самуелсън е изведено съотношението между пределната склонност към потребление (c) и реципрочната стойност на въведения фактор за пропорционалност (k), представляващ коефициента на акселератора. По-конкретно изискване за постигането на оптимален икономически растеж е удовлетворяването на равен-

ството $c = \frac{1}{k}$. То е свързано с пазара на стоките, чието състояние се доказва

като нестабилно, защото е установено по-често проявяващо се в действител-

ността неравенство от вида $c > \frac{1}{k}$. При използване на същите методологи-

чески прийоми и изходни пунктове А. Филипс разширява анализа, като допълва към източниците на неустойчивостта на растежа ролята на спестяванията за увеличаването на капитала.¹² С цел експериментално изпробване в модела са въведени съответстващи на реалистичните стойности за склонността на домакинствата към спестяване $s = 0,1$ и постоянен коефициент на акселерация $k = 0,25$. Според получените емпирични резултати ще са необходими 40 години, за да се достигне до приспособяване на текущото към оптималното капиталово образуване. Тази извънредно голяма и нелогична за действителния ход на процесите продължителност е косвено доказателство за нестабилността на растежа, изследван с помощта на съществуващите моделни конструкции. Обвързването на стоковия с паричния пазар, при което паричното търсене се поставя в зависимост от реалния доход, равнището на цените и лихвения процент, а паричното предлагане е екзогенно зададено и постоянно, довежда до съставяне на нови по-сложни комбинации от параметри, указващи други конкретизирани области на отклонения на растежа от равновесната му линия.

При същите взаимозависимости, които са разработени в по-различни аспекти, в основата на други кейнсиански модели на растежа се оформя специфичната теза за *невъзможност от възстановяване* на нарушеното макроикономическо равновесие. Тези модели са съсредоточени върху причините за отдалечаване на действителния от равновесния растеж, което протича с колебания (в модела на Дж. Хикс) или монотонно (в модела на Р. Харод),

¹² Phillips, A. W. A Symple Model of Employment, Money and Prices in a Growing Economy. - *Economica*, 1961.

и трансформират преходно нестабилното развитие в *непрекъснати конюнктурни колебания*.¹³ Между двата модела има незначителни различия, които се свеждат до опорните им пунктове. Докато Дж. Хикс поставя основната тежест върху обясняване на импулсите и повратните точки на конюнктурната динамика, то Р. Харод набляга върху собственото (вътрешно) засилване на конюнктурния процес, произтичащо главно от инвестиционната активност (поведението) на предприемачите.

Наред с екзогенните свойства на моделите, указващи границите на растежа и общите предпоставки за цикличността, в кейнсианските интерпретации подобаващо място заемат постепенно и ендогенната обусловеност, и особените проявления на цикъла. Чрез детерминантите и съставените усложнени функции на спестяванията и инвестициите Н. Калдор се концентрира върху разкриване на отличителните признаци, интензивността и амплитудата на конюнктурните колебания.¹⁴ По такъв начин в кейнсианските анализи се очертава преход от обобщаващите към конкретните характеристики и динамичните свойства на конюнктурния цикъл.

По-цялостните кейнсиански модели на растежа и техните циклични алтернативи продължават с разширен анализ на макроикономическата динамика, който обхваща вече не едностранно съвкупното търсене, а и факторите на съвкупното предлагане и особеностите на факторните пазари. В по-новите конюнктурни предпоставки допълнително се вземат предвид неограниченото или ограниченото предлагане на труд, както и нормата на безработицата. Всяка рестрикция на трудовия пазар предизвиква ответна реакция, като ограничава потребителското търсене и се отразява негативно върху обема на предлаганите стоки на пазара.¹⁵ Нормата на инфлация, резултираща от поведението на домакинствата на стоковия пазар и поведението на предприемачите на трудовия пазар, както и величината на реалната работна заплата, които се разглеждат в модела на Е. Малинво отначало като постоянни, екзогенно зададени, а впоследствие като променливи величини, разкриват допълващи предпоставки и характеристики на средносрочните колебания в икономическата активност. В предприятието към средата на 80-те години ендогенизиране на моделите, подчинени на причините за колебанията в съвкупното производство, особено място заемат също ценовата еластичност на потребителските покупки и на паричното търсене, зависимостта на инвестицион-

¹³ *Hicks, J. R.* A Contribution to the Theory of the Trade Cycle. Oxford, 1950; *Harrod, R. F.* Towards a Dynamic Economics. London, 1948.

¹⁴ *Kaldor, N.* A Model of the Trade Cycle. - Economic Journal, 1940.

¹⁵ С предлагането на труд и съотношението между съвкупното търсене и предлагане на стоковия пазар е съобразен екзогенният модел на Е. Малинво, създаден в края на 70-те години и доусвършенстван през 1980 г. (вж. *Malinvaud, E.* The Theory of Unemployment Reconsidered. Oxford, 1977; *Malinvaud, E.* Profitability and Unemployment. Cambridge, 1980).

ните разходи и търсене от очакваното бъдещо търсене на стоки на пазара.¹⁶

Успоредно с разширяване обхвата на традиционните кейнсиански елементи за анализ на растежа и конюнктурния цикъл моделите се доразвиват в още едно ново направление. То израства от изходно подчертаваната значима роля на субективните фактори, но вече съобразена с условията на *несъвършената конкуренция и рационалните очаквания* на икономическите участници. В механизма на едногодишен, двугодишен и по-късно на въведен в изследванията дългогодишен процес на приспособяване се проявяват конюнктурни влияния, пораждани от изненадващи екзогенни пречки за растежа или провеждане на неочаквани парично-политически мерки, в резултат от които се променя величината на реалната работна заплата. Трайността на индуцираните низходящи или възходящи отклонения от равновесния обем БВП зависи от срока на сключваните трудови договори, очакванията на икономическите субекти за измененията в равнището на цените, възможността те да съобразяват своите намерения с информацията, с която разполагат от предходния и текущия период.¹⁷

От положителната взаимозависимост между величината на работната заплата и производителността на труда и нейното отношение към желаното максимизиране на печалбите на фирмите се извежда условие за оптимално равнище на трудовото възнаграждение при равновесен икономически растеж. Това условие се удовлетворява, когато еластичността на производителността на труда към работната заплата е равна на единица, т.е. пределният приход от труда се изравнява с работната заплата. Подобно положение обаче е рядко срещан случай в практиката, като при това не може да съществува в по-дълъг период. Допускането за абсолютна нееластичност на заплатите, което съответства на ранното кейнсианско предположение за постоянно потребление, постепенно се отхвърля като нерационално и нереалистично. Стремещът към рационализиране на поведението на предприемачите, съобразен с желанието за по-големи печалби, както и някои външни условия могат да наложат понижаване на заплащането на труда. Наред с него в негативна посока реагират производителността на труда, нормата на заетост и обемът на предлагания БВП, така че впоследствие се провокират конюнктурни смущения на растежа.

¹⁶ В това отношение показателни са разглежданите в модела на Ж.-П. Бенаси от 1984 г. зависимости (вж. *Benassy, J.-P.* A Non-Walrasian Model of the Business Cycle. - *Journal of Economic Behavior and Organization*, 1984).

¹⁷ Началото на въвеждане на рационалните очаквания в кейнсианските модели на цикъла поставя Ст. Фишер през 1977 г., след което и досега на тях се отдава едно от решаващите значения за оптимизиране на растежа и изглаждане на цикличните колебания на БВП (вж. *Fischer, S.* Long-Term Contracts, Rational Expectations, and the Optimal Money Supply Rule. - *Journal of Political Economy*, 1977).

Тези взаимозависимости са заложи в основата на моделите на Р. Гордън и Л. Кац, създадени в края на 80-те години.¹⁸ Наред с посочените особености изводите от тези модели са съобразени още и с психологическата нагласа на работниците. Те проявяват склонност към намаляване на полагащите усилия и следователно на резултатите от трудовата им дейност, когато работната заплата спада или остава на едно и също равнище за по-продължително време. За да стимулират работниците, предприемачите се принуждават да повишат заплащането на техния труд, откъдето разходите им по създаване на продукцията нарастват, а чистите печалби респ. намаляват. Противоположните интереси на предприемачите и работниците по отношение на равнището на работната заплата, зависимостта на приходите и възможността за инвестиране от поведението на непосредствените производители на продукцията намират обобщен израз в индивидуалните мотиви за цикличните колебания на БВП.

По отношение на последните няколко направления на анализа е трудно близките перспективи за българската икономика да се определят като оптимистични. По последни данни коефициентът на заетост у нас възлиза на 63.1% (при 64% за 2008 г.), равнището на безработица е нараснало с над 1 процентен пункт и от 5.6 достига до 6.7%, доходът средно на лице от домакинство е намалел с над 4%. Наблюденията на потребителите показват влошаване на техните оценки и очаквания, особено по показателите "доверие", "финансово състояние и бюджет", "безработица", "обща икономическа ситуация в страната".¹⁹ Това определя ограничаване на намеренията и разходите за покупки на някои групи стоки, предимно на дълготрайни и по-скъпо струващите. Като резултат българските фирми изпитват затруднения при реализацията на продукцията, което оказва свиващо въздействие върху производствената и инвестиционната им дейност, а оттук и върху икономическия растеж в страната.

В по-новото развитие на кейнсианските циклични модели с особен интерес се обръща поглед към влиянието на *изменението в общото равнище на цените*, с което започват да се съобразяват разглежданите базови взаимозависимости между елементите на съвкупните разходи, а също и към причините за вероятната ценова нееластичност.²⁰ Възможностите на ценообразуването в условия на несъвършена конкуренция се интерпретират във

¹⁸ Вж. *Gordon, R. J.* Entwicklungen der Konjunkturtheorie in der Nachkriegszeit: Eine konsequent neukeynesianische Perspektive. Ifo-Studien, 1988; *Katz, L. F.* Some Recent Developments in Labor Economics and Their Implications for Macroeconomics. - Journal of Money, Credit and Banking, 1988.

¹⁹ Вж. www.nsi.bg/ORPDOCS/Consumer_survey.xls

²⁰ Вж. например *Drazen, A.* Recent Developments in Macroeconomic Disequilibrium Theory. - Econometrica, 1980; *Akerlof, G. A., J. L. Yellen.* A Near-Rational Model of the Business Cycle, with Wage and Price Inertia. - Quarterly Journal of Economics, 1985; *Jones, St. R. G., J. H. Stock.* Demand Disturbances and Aggregate Fluctuations: The Implications of Near Rationality. - Economic Journal, 1987.

връзка с разходите на фирмите за промяна в цените, с които се обясняват едновременно ценовата нееластичност и конюнктурната нестабилност на растежа. При всяко изменение в търсенето предприемачите пресмятат допълнителните печалби при ответно променено равнище на цените, но същевременно вземат под внимание и необходимите разходи за приспособяване на цените на своите продукти. Ако тези наложени от пазара извънредни разходи превишават евентуалния възможен прираст в печалбата, ценовото приспособяване не може да бъде обосновано и остава неизгодно за фирмите. Вместо него те предприемат подходящо коригиране в количествата предлагана продукция на пазара, в които са явно изразени конюнктурните колебания. В случай, че по-голяма част от фирмите не реагират чрез цените, а посредством количествата, предизвиканите допълнителни вторични изменения в търсенето оказват чувствително влияние върху равнището на заетостта и темпа на растежа. Стремехът към предотвратяване на възможни финансови загуби обуславя всъщност съкращаване на обема на продукцията, чиито размери и разпространение в националното стопанство могат да се разраснат до мащаба на кризисно сътресение. В условия на необичайно повишаване в общото равнище на цените при спад в производството инфлационната спирала се задейства успоредно с всичко останало и от нарастващите фирмени разходи за проучвания, консултации и вземане на правилни гъвкави решения по адаптиране на цените на предлаганите стоки.

*

Отбелязаните и още много други насоки на задълбочаване и разширяване на съвременните анализи от кейнсиански тип целят универсализиране на теоретичните моделни конструкции. Доколкото периодите на икономически растеж са изображение на възходящата фаза на конюнктурния цикъл, постепенно отпада настойчивото съставяне на отделно обособени нови модели на растежа.

Възможностите за сравнения между предпоставките и фактическите параметри на рецесията и експанзията в икономиката, които предоставят цикличните модели, са едно от най-съществените техни предимства. Проявяващото се в реалността вълнообразно изменение на brutния продукт и съдържащите се още в ранните кейнсиански модели на растежа признаци на нестабилността на процеса опосредстват преобразуването им в модели на конюнктурния цикъл.

9.VI.2011 г.